

BENCSIK PÉTER PHD

bencsikp@yahoo.com
adjunktus (SZTE BTK)

Az első világháború okairól

— The Causes of the Great War —

Abstract After hundred years, the debate on the origins of the Great War is still intense and heated. Books dealing with this topic can fill a whole library. This short study tries to summarize the last twenty years of this debate, which is not really known to the Hungarian-speaking public. Hence, the author argues that one should differentiate between ‘sin’, ‘responsibility’ and ‘causes’. Another thing that we should understand as well is the difference between causes and causers. Both of them can be studied in the case of the first, localized war between Austria-Hungary and Serbia and in the case of the world war. Finally, there are also ‘superficial’ and deeper (viz. more complex) causes of the Great War.

After hundred years of the outbreak of the war, historians still disagree even in the simplest question: was the war ‘accidental’ or, on the contrary, a result of a long international rivalry. The author examines the role of nationalism, imperialism, secret diplomacy, expansionism, mobilization, the Schlieffen-plan etc.; then summarises the deeper causes such as fear, the misunderstanding of the new international system and political changes, the disharmony of political and military leaders etc. After all, it seems that the outbreak of the war was a result of several different decisions. Most of them were aimed at avoiding war, but the overall effect of them was different.

The most recent researches suggest that every country had its own responsibility in starting the war. It was not only Germany, but also Russia, Austria-Hungary and, to a lesser extent, France and Britain held some responsibility as well. The personal responsibility is much more disputable; however, it is certain that there were political and especially military leaders who committed ‘sins of omission’ or ‘sins of commission’.

Keywords World War I, crisis in July, responsibility of war, war crime, nationalism, militarism, imperialism, secret diplomacy, expansive efforts, mobilisation, concert of great powers, Schlieffen-plan, fear

DOI 10.14232/belv.2015.4.1
<http://dx.doi.org/10.14232/belv.2015.4.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:
Bencsik Péter (2015): Az első világháború okairól. *Belvedere Meridionale* 27. évf. 4. sz. 5–23. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Az 1914-ben kirobbant Nagy Háború okairól már könyvtárakat megtöltő mennyiségű könyv született. Ebből a szempontból egy viszonylag rövid tanulmányban erre vállalkozni talán túlzott merészségnek tűnik. Amiért mégis megpróbálom, annak két oka van. Magyarországon, de legalábbis magyarul a fent említett könyvtárnyi irodalomnak csak töredéke érhető el, így az érdeklődő olvasók erről alig ismernek valamit. A másik ok az, hogy még a nemzetközi irodalomban is a téma kapcsán különböző kérdések (a háború okai és a háborús bűnösség kérdése, a rövid- és hosszú távú okok, valamint a háború kezdetének és eszkalálódásának okai) fonódnak össze, sok esetben zavart okozva az olvasóknak a megértés terén.

Tanulmányomban ennek megfelelően terjedelmi okokból nem tudok szolgálni részletes historiográfiai elemzéssel, sőt még a 2000-es években megjelent valamennyi műre sem tudok kitérni. Szintén nem vállalkozhatom arra, hogy az 1914-es év eseményeiről, különösen a júliusi válságról hosszasan beszámoljak. Annak is csalódást kell okoznom, aki valamilyen rövid, és főleg végső választ vár arra a kérdésre: mi(k), vagy ki(k) okozta(k) a „huszadik század öskatasztrófájának”¹ kitörését. Az okok kapcsán a végső szót nem lehet kimondani, szinte minden újabb mű, ami a háborúról szól, előáll valami lélegzet-elállító új teóriával, amit a többi történész persze gyakran hevesen próbál megcáfolni. Ehelyett céлом az, hogy röviden, az alapvető események és szereplők ismeretét feltételezve felsoroljam, számba vegyem és mérlegeljem a legfontosabb okokat és a nagyhatalmak² lépéseinek mozgatóit.

Az első zavart a megértésben az kelti, hogy összekeveredik az okok és a felelősök kérdése. Ez pedig alapvetően téves megközelítés, mégis már 1914 óta folyamatosan jelen van. 1918 után, elsősorban a versailles-i békében – de már előtte, a háború idején is – az antant-hatalmak Németországot és szövetségeseit tették felelőssé a veszteségekért és károkért, amit támadásukkal okoztak. Ez a „felelősség” kimondva-kimondatlanul Németország bűnösségét jelentette, hiszen az antant propagandája ezt folyamatosan hangoztatta is, s ugyanezt sugallták a békeszerződés büntető rendelkezései is,³ amelyek II. Vilmos volt német császárt is vád alá helyezték. A fent említett zavart az okozza, hogy a háborúk legitimitásának megítélése épp a 20. század elején változott meg. Korábban a monarchikus–feudális legitimitás elve szerint a háború a konfliktusok elintézésének bevett módja, tehát legitim eszköz volt, ha minden más (diplomáciai stb.) megoldás kudarcot vallott. Ez az elv, amely szerint a legitim dinasztiai a nép megkérdezése nélkül indítanak háborút és ennek eredménye alapján szintén a nép megkérdezése nélkül döntenek egyes területek el- vagy visszacsatolásáról, a francia forradalom (és a nacionalizmus megjelenése) következtében ugyan megrendült, de a bécsi kongresszuson sikerült helyreállítani az „európai koncert” intézménye révén.⁴ 1914-ben tehát egy legitim háború kezdődött, amellyel kapcsolatban eleinte egyik nagyhatalom sem fogalmazott meg valamelyik fél felelősségével kapcsolatos vádat. A háború elhúzódása és egyre totálisabbá válása miatt azonban felerősödött a háború „törvényen kívül helyezésének” újszerű gondolata. A háború súlyos következményei, eldurvuló erőszakja egyre több emberben vetette fel a kérdést: ki a felelős, ki a bűnös ezért? A legitim háború menet

¹ KENNAN 1979. 3.

² Számos kisebb hatalom 1914-es külpolitikájáról (semlegességi döntéséről vagy a háborúba való belépéséről) lehet alapos feldolgozásokat olvasni. Olaszország: BOSWORTH 1979.; Oszmán Birodalom: AKSAKAL 2008.; Hollandia: ABENHUIS 2006.; Spanyolország: PALLAGI 2007. stb. Ezekre azonban e tanulmányban nem térek ki.

³ Élesen ítéli el a versailles-i béke ezen cikkelyeinek vakságát, „amely a háború argumentációját viszi tovább”, egy francia szerzőpáros: AUDOIN-ROUZEAU – BECKER 2006. 177–181.

⁴ BIBÓ 1990. 310–319. Bibó arról is ír, hogy a háború természetesen kivételesen alkalmazható elv volt, és már jóval 1914 előtt voltak olyan háborúk is, amelyeket cinikusan, önzően vagy más élitélhető módon indítottak.

közben „bűnös” háborúvá alakult át, ám ezt a menet közbeni változást a kor emberei nem tudatosították. Nem látták be, hogy bűnöst, de még felelőst keresni is értelmetlen.⁵ Az, hogy valamelyik ország háborút okozott, nem jelenti egyben azt is, hogy azt akarta is; a háború kitörése pedig nem valami bűncselekmény volt, hanem tragédia, szögezi le Christopher Clark is.⁶

Ennek értelmében – noha sokan a mai napig felelősségről vagy bűnről beszélnek – az első világháború kitörésének nem volt felelőse, pláne nem volt bűnöse. Egyes cselekmények ettől még tekinthetők háborús bűnnek, de a háború kirobbantása semmiképpen nem.

A második zavar okozója az, hogy gyakran összekeverednek a háború okai és okozói is. Nem mindegy, hogyan kérdezzük: Ki okozta vagy mi okozta a háborút? A ki (vagy kik) kérdésre adandó válaszok egyes személyek (vagy országok) képében jelölik meg a választ (igen közel kerülve a „felelősség” fent jelzett problémájához). A mi (vagy mik) kérdésre adott válaszok pedig személytelen tényezőkre, bonyolult jelenségekre (az imperializmus, a militarizmus, a nacionalizmus stb.) sőt nem egy esetben a véletlenre hivatkoznak okokként. Mindenesetre, ha felelősről nem is beszélhetünk, nem értelmetlen dolog felkutatni az okozókat. Kik okozták a háborút? Melyik ország robbantotta ki? A későbbiekben erre is választ próbálok keresni, csakúgy mint arra, hogy milyen mélyebb okai voltak a háborúnak.

A harmadik zavar az okozók kapcsán merül fel. Nem mindegy ugyanis, hogy melyik háború kirobbantásának okozóját keressük. Bár látszólag csak egy háborúról beszélünk, de valójában két háború indult:⁷ a „harmadik Balkán-háború”,⁸ ami – ha lokalizált maradt volna – koránt sem döntötte volna pusztulásba Európát; valamint a világháború. Tehát külön lehet vizsgálni azt, hogy ki okozta az eredeti háborút, illetve ki (vagy mi) okolható a háború kiszélesedéséért.

A negyedik zavar, illetve, amelyet fel kell ismernünk a válaszadás során, az eltérő mértékek problémája. Ha például a háború okozóit („felelőseit”) keressük, a felelősség nagysága az egyes személyek és államok kapcsán is eltérő lehet. Sean McMeekin az 1914-es tettek kapcsán is megkülönbözteti a mulasztásos (*sins of omission*) és a szándékos (*sins of commission*) „bűnöket”.⁹ Szintén külön kellene választani egymástól a mélyebb, strukturális okokat és a felszínes okokat. A felszínes okok közé sorolom az egyes országok közötti ellentéteket, a kétségtelenül létező szembenállást pl. a Monarchia és Szerbia, a Monarchia és Oroszország, Németország és Franciaország vagy Németország és Nagy-Britannia között. Ezek kétségtelenül hozzájárultak a háború kitöréséhez, de önmagukban nem tudják megmagyarázni azt, hogy miért tört ki a háború, illetve miért éppen akkor, 1914 nyarán. A strukturális okok közé olyan tényezőket sorolok, amelyeket Ormos Mária így foglalt össze: „a hatalmi kérdések átalakulásának meg nem értése és az angol–német kereskedelmi verseny mellett az előzőleg elért hatalom féltése (Anglia, Ausztria–Magyarország) és a tradicionális hódító (Németország, Oroszország, Olaszország), visszahódító (Franciaország) törekvések összessége és összefonódása vezetett ahhoz, hogy egy helyi atrocitásból világméretű katasztrófa váljon.”¹⁰

⁵ Ezzel egyetért a nemzetközi szakirodalom is. Lásd például: FROMKIN 2004. 268. Ugyanakkor kétségtelen, hogy már 1914 megkezdődött a háborúk morális elítélése. Ferenc József császár már 1907-ben azt mondta vezérkari főnökének, hogy a preventív háború elfogadhatatlan a korabeli normák számára. MULLIGAN 2010. 117. Erre utal az is, hogy a júliusi válságban minden nagyhatalom védekező háborúnak állította be lépéseit.

⁶ CLARK 2013. 560–561.

⁷ FROMKIN 2004. 272–275.

⁸ STRACHAN 2003. 32.; HEWITSON 2004. 229.; HAMILTON–HERWIG 2004. 233. stb.

⁹ McMEEKIN 2013. 390.

¹⁰ ORMOS 1998. 219.

Úgy vélem, hogy már a fenti problémák felismerése is segíthet abban, hogy a háborúhoz vezető okokat jobban megértsük. Valamennyi problémát érdemes lenne alaposabban is megvizsgálni, ami annál inkább is nehéz feladat, mivel a fenti kérdések összefonódnak. A fentiekkel kapcsolatban el lehet gondolkodni még azon a kérdésen is, hogy a háborúnak voltak-e egyáltalán „igazi” okai vagy csak véletlenek eredményezték azt.

Eleinte a történészek zöme az 1914 előtti nagyhatalmi konfliktusok folyamatos éleződéséből vezette le a háború kitörését. Eszerint a növekvő feszültség egyre tapinthatóbb volt, míg végül háborúba torkolt. Sokan ma is így látják.¹¹ Ezzel szemben Niall Ferguson véleménye a következő: „Az igazság ugyanis az, hogy az első világháború egy óriási megrázkódtatás volt, nem pedig egy régóta megjósolt válság. Csak utólag döntöttek úgy egyesek, hogy ők már jó előre látták, mi fog történni.”¹² Hasonlóan vélekedik William Mulligan is, aki szerint a háború nem elkerülhetetlen, sőt még az 1914 előtti rivalizálás valószínű következménye sem volt; a háború előtti nemzetközi kapcsolatokat a háború előzményének látni teleologikus szemléletet, eleve elrendeltséget mutat. Mégis azt állítja, hogy a nagyhatalmak közötti súlyos problémák néhány évvel később kirobbanhattak volna egy hasonló összecsapást.¹³ John Keegan szerint a háború szükségtelen volt és „az öthetes válság bármelyik pontján megszakíthatták volna”¹⁴ Alan J. P. Taylor még tovább megy: „Az emberek nem hiszik el, hogy a nagy eseményeknek apró okai vannak. Ennélfogva, miután kitört a nagy háború, meg voltak győződve róla, hogy azt nagy és mélyreható erőknek kellett okozniuk. Ha azonban megvizsgáljuk a részleteket, sehol sem találunk ilyesmit. Sehol sem fedezhetünk fel tudatos eltökéltséget a háború kirobantására.”¹⁵ Margaret MacMillan szerint sem volt elkerülhetetlen az általános háború, sőt egészen augusztus 4-ig meggátolható lett volna, de mégis amellet érvel, hogy az nem a derült égből csapott le hirtelen és váratlanul, mivel „a viharfelhők már az előző két évtizedben gyülekeztek”¹⁶ Még határozottabb Max Hastings, aki szerint tarthatatlan az a nézet, hogy a háborút véletlenek okozták.¹⁷

A háború okairól szóló vita egyidős magával a háborúval. Részletes historiográfiai áttekintésre terjedelmi okokból nem vállalkozhatom. Ennek számos helyen lehet utánaolvasni, részben magyarul is.¹⁸ Röviden mégis meg kell említeni a legfontosabb korábbi értelmezéseket. A háborúért való bűnösség kérdése már a háború idején felmerült, s akkor minden ország az önvédelmet és a másik oldal felelősségét hangoztatta. Miután a weimari Németország nem ismerte el a versailles-i békében szereplő háborús bűnösségi klauzulát, nagy erőfeszítéseket tett a maga tisztázására. Ennek hatására számos forrást publikáltak Németországban és másutt is, s ennek hatására egyes történészek Európa-szerte „felmentették” Németországot a felelősség alól, egyúttal Oroszországot nevezve meg a háború okozójának. Mások továbbra is a németek agresszív, háborús fellépését okolták. Még a háború alatt, 1916-ban Lenin valamennyi imperialista nagyhatalom felelősségét vetette fel és a világ újrafelosztásáért vívott harcnak tekintette a háborút.

¹¹ Például: FROMKIN 2004. 259. Többé-kevésbé megegyezés van a szakirodalomban arról, hogy a háború lehetősége 1911. (a második marokkói válság) után nőtt meg jelentősen. Idézi: MULLIGAN 2010. 114.

¹² FERGUSON 2008. 79–81.

¹³ MULLIGAN 2010. 226–227.

¹⁴ KEEGAN 2010. 13.

¹⁵ TAYLOR 1988. 13.

¹⁶ MACMILLAN 2013. xxix.

¹⁷ HASTINGS 2014. 132.

¹⁸ Különböző tanulmányok és egyéb írások az alábbi szerkesztett kötetekben: NÉMETH 2014. 299–357.; BURGENDORFF – WIEGREFE 2010. 37–43, 223–241.

Ez a toposz a marxista történetírást évtizedeken át uralta, részben ismét újabb (cári orosz) források publikálásával. Az 1930-as évekre eluralkodott a háborúba való véletlen belesodródás elmélete, amely szerint egyik országot sem terheli (vagy egyformán terheli) felelősség a háború kitöréséért. Ez egyúttal a Hitlerrel szembeni *appeasement* céljait is szolgálta. Ez a szemlélet a hetvenes évek óta ismét reneszánszát éli, s ma is jelen van. A második világháború után azonban már nem lehet beszélni korszakokként egységes nézetről. Sok történész a nemzetiségi feszültségeket, a nacionalizmust tekintette fő oknak, ebben az értelemben került előtérbe a Monarchia felelőssége (és annak német támogatása). A legnagyobb hatása azonban Fritz Fischer hamburgi professzor könyveinek volt a hatvanas évek elejétől kezdve. Az első könyv már címével (*Griff nach der Weltmacht – A világalalom megragadása*) is jelzi, hogy Németország felelősségét helyezi középpontba. A második világháború felelősének kell viselnie a felelősséget az elsőért is, hiszen Németország már akkor is hasonló annexió tervekkel dédelgetett, mint Hitler idején – vélte Fischer. Későbbi könyvében azt is állította, hogy Németország 1912 óta tudatosan készült a háborúra, s hogy mindez a német belpolitika autoriter, militarista és antidemokratikus vonásaiból következett. Fischer állításait kollégái hevesen cáfolták. Egyik vitapartnere, Gerhard Ritter Németország bekerítetttségét hozta fel ellenérvként. A kialakuló vita során azonban fiatalabb német történészek már elfogadták Fischer nézeteit. A vita fő eredménye azonban inkább a náci múlttal való tényleges szembenézés lett.¹⁹ A Fischer-tézisek nagy részét azonban ma már túlzónak tekintik. A kilencvenes években újra „revizionista” hullám alakult ki, amely megkérdőjelezte Németország (kizárólagos) felelősségét – miközben mások továbbra is kitartottak e mellett. Hew Strachan úgy véli, hogy „amikor a háború elkezdődött, azt így egyik fél sem imperialista agresszió céljából, hanem nemzeti önvédelemből folytatta.”²⁰ Egyre újabb források feldolgozásával fokozatosan más államok felelőségéről is egyre több derült ki. Mark B. Hayne a kilencvenes évek elején Franciaország felelőségéről írt. Ferguson a háború kiszélesedéséért Nagy-Britanniát is felelőssé teszi, míg McMeekin meggyőzően érvel Oroszország támadó szándékai mellett. Ezekről az értelmezésekről a későbbiekben bővebben is szó lesz.

Milyen okok járultak hozzá a háború kitöréséhez?

Az első háború, a Monarchia és Szerbia közti konfliktus kitörésének okai, úgy vélem, nem okoznak jelentős vitákat a történészek között. Szerbia nyílt kihívást intézett Ausztria–Magyarország ellen, balkáni Piemontként 1903 után egyre nyíltabban törekedett az összes délszláv-lakta terület egyesítésére. A Monarchia számára ez a fenyegetés egyre elviselhetlenebb volt, a vámháború, az annexió válság és a két Balkán-háború után egyre több vezető érezte úgy, hogy Szerbiával le kell számolni. 1909–1913 között már háromszor küldtek ultimátumot Belgrádnak, ez azonban semmit nem segített. Főleg az osztrák politikusok érezték úgy, hogy Szerbia újabb politikai megalázása már nem elegendő. Még a bukás, a Monarchia veresége és felbomlása is elfogadhatóbbnak látszott, mint a lassú agónia. A második háború, azaz a világháború okainak számbavétele már jobban megosztja a történészeket.

¹⁹ Az eddigi historiográfiai összefoglalóban az alábbi művekre támaszkodtam: HENIG 2002. 25–44.; MULLIGAN 2010. 3–21.; NÉMETH 2014. 299–310. (Utóbbi Szabó Viktor: *A háborús felelősség kérdése – historiográfiai áttekintés* című tanulmányát takarja.) Bővebb historiográfiai elemzést ad: MOMBAUER 2002. 21–214.

²⁰ STRACHAN 2010. 235.

Nacionalizmus

Sem a Balkán, sem a német–francia konfliktus esetében nem kell hosszan magyarázni a nacionalizmus szerepét. A szerb–Osztrák–Magyar konfliktus fő oka is ez volt, hiszen a nagyszerb nemzetállam megteremtésének igénye súlyosan fenyegette a Monarchia területi egységét és nagyhatalmi presztízsét. Más nacionalizmusok is hozzájárulhattak volna a háború kitöréséhez, de ezek 1914-ben még nem kerültek felszínre; sem az olasz, sem a bolgár, sem a román vagy a görög – ezen államok későbbi belépését viszont alapvetően motiválták. Más nacionalizmusok viszont nem járultak hozzá a háborúhoz, a Monarchia számos nemzetisége ekkor még nem kívánt teljes függetlenséget (csehek, szlovákok, lengyelek stb.). Ha azonban a háború 1914-ben nem tört volna ki, később ezek is okozhattak volna konfliktust. A német–francia ellentétek alapja a francia revánsvágy; Elzász–Lotaringia visszaszerzése fontos francia cél volt az 1870–1871-es konfliktustól kezdve. Ugyanakkor ezek az irredenta, illetve területszerző aspirációk a háború előtt nem képezték a külpolitika részét, csak a harcok során váltak valóban megfogalmazott programmá.²¹

Imperializmus

A világ, vagyis elsősorban a gyarmatok újrafelosztásáért folytatott harc volt a marxista történészek által adott magyarázat az első világháború kitörésére. Ez az elmélet Lenintől származott (*Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* című 1916-os művéből), de nem marxista történészek is próbálták ezzel indokolni a háború kirobbanását. A probléma ezzel a magyarázattal az, hogy Németország, elvileg a kihívó fél, szinte semmit nem tett ennek érdekében. Nem születtek katonai tervek a brit és francia gyarmatok meghódítására, sőt a meglévő német gyarmatok megvédésére sem készültek fel. A német gyarmatbirodalom igénye inkább csak a Pángermán Szövetség és más társadalmi szervezetek érvrendszerében jelent meg. Fontos szempont az is, hogy a banktőke számára a (gyarmati és egyéb) területek birtokba vétele egyik nagyhatalom esetében sem tűnt fontosnak, míg a kereskedelmi tőke képviselői igényt tartottak az állami védelemre, a „zászló kitűzésére”. Ez utóbbi csoportok sem kezdeményezték azonban a háborút, legfeljebb elfogadták azt, ráadásul nem minden országban egyforma mértékben. Nagy-Britanniában jelentős szerepet játszottak a politikára, míg Franciaországban ezt nem lehetett érzékelni.²² David Fromkin is úgy értékeli, hogy nem az imperializmus, a gyarmatok újraosztása okozta a háborút, hanem az európai hegemonia iránti (német és orosz) törekvés. Inkább fordítva: a háború okozta az imperializmus új hullámát (felkeltve a nagyhatalmak afrikai és ázsiai hódítási vágyait is, melyek 1914-ben nem léteztek).²³ Ferguson arra hívják fel a figyelmet, hogy a világ újrafelosztása miatti háborúnak inkább Anglia és Franciaország között kellett volna kitörnie, akár orosz–francia szövetségben egy brit–német koalíció ellen. A brit és német vezetés gyarmati kérdésekben igen jól együtt tudott működni egymással Kínában, az Oszmán Birodalom kérdésében egyaránt, sőt eleinte Marokkóban is. E nézet szerint 1906-ig a brit külpolitika a harmincas évekhez hasonlóan *appeasement*-jellegű volt, azonban célja az volt, hogy a Brit Birodalomra veszélyt jelentő hatalmakat békítse meg. Németország (akkor még) nem tűnt veszélyesnek, ezért London nem vele egyezett meg és szövetekezett, hanem Franciaországgal (1904) és Oroszországgal (1907).²⁴

²¹ MULLIGAN 2010. 228. A szerző szerint a radikális nacionalista közvélemény erős nyomást gyakorolt saját kormányára minden országban a sajtó, társadalmi egyesületek stb. révén. Uo. 233–234.

²² ORMOS 1998. 222–224. Hasonlóan elemzi a burzsoázia motívumait HAMILTON–HERWIG 2004. 241–248.

²³ FROMKIN 2004. 278.

²⁴ FERGUSON 1998. 39–55.

Militarizmus, fegyverkezési verseny

Gyakran hangoztatott érv, hogy az 1914 előtti folyamatosan erősödő militarizmus vezetett a háborúhoz. Ferguson azonban alapos vizsgálatnak vetette alá a kérdést, s kimutatta, hogy a háborút propagáló regények és egyéb írások csak korlátozott sikert értek el még a militarizmussal gyakran vádolt Németországban is; a militarizmus Európa-szerte hanyatlóban volt, az antimilitarizmus pedig a demokratizálódással és a szocialista pártok erősödésével párhuzamosan megerősödött.²⁵ A közvélekedés szerint legmilitarizáltabb Németországban a népesség alig 1,3%-a szolgált a hadseregben és a haditengerészetben, míg a nagy szárazföldi hadsereg nélküli Angliában ez az arány 1,2%, Franciaországban pedig 2,3% volt. Megfontolandó érv az is, hogy önmagában a fegyverkezés nem vált ki háborút, sőt, a katonai egyensúly inkább a béke fenntartását eredményezi (például a hidegháborúban), míg amikor az egyik fél nem fegyverkezik (például a nyugati hatalmak a harmincas években), az inkább vezet háborúhoz. Tehát az 1914 előtti fegyverkezési verseny sem kellett volna, hogy feltétlenül háborút okozzon. Ezt a versenyt egyébként Németország (mind a tengeren, mind a szárazföldön) elvesztette, s ennek tudatában is volt. Erre a helyzetre azonban úgy reagált a német hadvezetés, hogy megelőző csapást akart mérni az antantra, amíg az erőviszonyok nem válnak még kedvezőtlenebbé számára. Kérdéses marad azonban Ferguson szerint, hogy mi volt a németek célja 1914-ben: diplomáciai siker és az antant megosztása, esetleg valóban egy európai háború? A források mindenesetre arra is utalnak, hogy a német vezetés nem igazán bízott a gyors győzelemben.²⁶ A fegyverkezési verseny ugyanakkor egyes vélemények szerint destabilizálta a nemzetközi rendszert 1911 után, főleg mert az orosz katonai erő jelentősen nőtt. 1914 első felében viszont a fegyverkezési láz csökkent – kivéve Oroszországot.²⁷

Titkos diplomácia és a nemzetközi szerződések automatizmusa

A Monarchia és Németország közötti kettős szerződés (1879) – a később Olaszországgal megkötött hármasszerződéstől függetlenül – már évtizedek óta összekötötte a két nagyhatalmat. Lényegében azért, mert ezzel „pótolták” a létre nem jött nagynémet egységet. A kvázi német Ausztria (és vele Magyarország), illetve Németország számára nemzeti okokból elképzelhetetlen volt, hogy ne legyenek szövetségesek. Holott ez végül egyikük számára sem volt jó, hiszen a „másik ellensége az én ellenségem” elv alapján a Monarchia szembekerült Angliával és Franciaországgal, Németország pedig Oroszországgal, mellyel pedig nem voltak konfliktusaik.²⁸

Ezzel szemben az antant nehezen formálódott ki a tagjai közötti súlyos (gyarmati) ellentétek miatt. Azt is hozzátehetnénk, hogy létrejöttéhez a német külpolitika súlyos tévedései is hozzájárultak, így például a viszontbiztosítási szerződés felmondása 1890-ben, vagy a marokkói válságok.²⁹ Az első hiba hozta létre az orosz–francia szövetséget, Németország bekerítettségét (és tette valószínűvé a kétfrontos háborút, s emiatt dolgozták ki a Schlieffen-tervet); a marokkói válságok pedig megszilárdították és katonai szövetséggé alakították Nagy-Britannia részvételét is az antantban. 1911–1913 között az antant belső kohéziója igen jelentősen nőtt.³⁰

²⁵ FERGUSON 1998. 15–30.

²⁶ FERGUSON 1998. 82–101. Lásd a régi római közmondást is: ha békét akarsz, készülj a háborúra!

²⁷ MULLIGAN 2010. 131–132.

²⁸ BIBÓ 1986. I. 420–422. A német politikai hisztéria okai és története című Bibó írás, bár eredetileg Az európai egyensúlyról és békéről című kéziratba illeszkedett, de később maga Bibó önálló tanulmányt formált belőle. Az 1986-os Válogatott tanulmányokban viszont a szöveget visszailllesztették eredeti helyére.

²⁹ HAFFNER 2008. 9–27.

³⁰ STEVENSON 1991. 22.

Ma már az összes történész úgy véli, hogy a szövetségi szerződések védelmiak voltak és nem járultak hozzá valóban a háború kitöréséhez. Amennyiben szükség volt rá, lehetett ürügyet találni arra, hogy miért nem érvényes a segítségnyújtási kötelezettség. Így tett 1914-ben például Olaszország is.³¹ Ezek a szerződések inkább csak felgyorsították az eseményeket, s akinek nem lett volna saját indoka is a háborúba lépésre, az szintén kimaradhatott volna.³²

A német expanzív törekvések és azok meggátlása

Fritz Fischer úgy vélte, hogy Németország világhatalomra törekedett, s ennek érdekében előre megfontoltan tervezte a háború kirobbantását még hozzá legalább 1912 decembere óta, amikor megrendezték az ún. haditanácsot, ahol másfél évvel későbbi időpontra (1914 nyarára) tűzték ki a háború kezdetét.³³ Ez a vélemény súlyos vitákat váltott ki, noha számos forrás támasztja alá egybehangzóan. Mégis, sok olyan történész is vitatja a haditanács jelentőségét, aki egyébként Németországot tekinti felelősnek a háború kitöréséért. A haditanácsra vonatkozó bizonyítékok szerintük „túl jók ahhoz, hogy igazak legyenek”, idézi II. Vilmos biográfusa, John Röhl, aki elfogadja Fischer érveit, miszerint a németek ezután valóban másfél évig készültek a háborúra.³⁴ Hew Strachan szerint a „tények egész sora szól” Fischer nézetei ellen, melyek közül a legfontosabb, hogy az ülés egyetlen formális határozatot hozott (a közvélemény felkészítéséről egy Oroszország elleni háborúra), de ennek végrehajtása sem történt meg. „Infrastruktúra és felszereltség terén a hadsereg 1914-ben kevésbé volt harcra kész, mint 1912-ben”, pedig ha a fő ellenfélnek Oroszországot tekintették, a hadsereget kellett volna fejleszteni és nem a haditengerészetet. Ráadásul Theobald von Bethmann-Hollweg kancellár nem is volt jelen a haditanácson, s ő pedig nem háborút akart, hanem védelmet.³⁵ Néhány történész a német expanziós terveket szinte mítosznak tartja. Ferguson szerint Edward Grey brit külügyminiszter és hívei elszántan németellenesek voltak, Franciaországgal akartak szövetkezni és ezt kellett megindokolni az egyébként nem létező német fenyegetés „fabrikálásával”, de legalábbis mértéktelen eltúlzásával.³⁶ Ugyanő amellet is érvel, hogy Németország Anglia számára valóban fenyegető (francia és belga területet érintő) annexiós terve, elsősorban Bethmann-Hollweg 1914 szeptemberi programja csak azután született meg, hogy a németek ténylegesen elfoglalták az érintett területeket.³⁷

A vasúti menetrendek és a „mozgósítás háborút jelent” ideája

Taylor brit történész fogalmazta meg, hogy a milliós hadseregek vasúti mozgósítási tervei okozták a háború kitörését. Minden ország csak a maga diplomáciai pozícióját akarta védeni a mozgósítással, amely ebben az értelemben blöffnek is tekinthető. Pillanatok alatt rájött

³¹ HAMILTON–HERWIG 2004. 194.; FROMKIN 2004. 267. stb.

³² ORMOS 1998. 226.

³³ FISCHER 1975. 160–204. A könyv eredeti német kiadása 1969-ben jelent meg.

³⁴ RÖHL 1994. 165–166. A könyvben a szerző egész fejezetben (162–189.) vizsgálja a haditanács körüli és azt követő eseményeket. Véleményét az ezredforduló után sem változtatta meg, lásd a vele készült interjút: BURGENDORF – WIEGREFE 2010. 37–44.

³⁵ STRACHAN 2010. 230.

³⁶ FERGUSON 1998. 75–76. Mindezt a szerző „Napoleon-neurózisnak” nevezi, s külön fejezetben (105–142.) részletezi, hogy Németország anyagilag sem volt képes világpolitikai céloknak megfelelően felkészülni a háborúra. Ennek oka, hogy a német parlament nem volt hajlandó megszavazni nagyobb katonai költségvetést. Egy militaristább (a hadseregre többet költő) Németország szerint kevésbé félt volna ellenfelei túlerjétől és nem folyamodott volna megelőző csapáshoz 1914-ben.

³⁷ FERGUSON 1998. 168–173.

Oroszország és Németország is, hogy a részleges mozgósítás sem elegendő ehhez. „Blöff a blöffre halmozódott”, illetve ha „egyszer elindítják őket, a vagonoknak könyörtelenül és szükségyszerűen el kell gördülniük előre meghatározott céljukhoz”.³⁸ Hozzátehetjük: ráadásul sokkal gyorsabban érték oda, mint a korábbi háborúk idején, s ez lecsökkentette a diplomácia mozgásterét. Ha a katonákat kivagonírozták, a háború szinte önjáró módon megindult. Ezért mondták gyakran 1914-ben, hogy a mozgósítás háborút jelent. Érdekes, hogy ez Taylor szerint nem volt igaz (ezzel mintegy saját magának mond ellen), hiszen szerinte a mobilizálás ellenére a diplomáciai erőfeszítések folytatódtak és a hadsereget vissza lehetett volna fogni. Hastings amellet érvel, hogy Oroszország 1912-ben ugyanúgy mozgósított, mint 1914-ben, ám az akkor mégsem eredményezett háborút.³⁹ Taylor menetrend-elméletéről több történész is írt. MacMillan szerint „a merev menetrendek és tervek azzal fenyegettek, hogy kiveszik a végső döntést a polgári vezetők kezéből”.⁴⁰ De még akik látszólag elvetik, azok is elismerik az elmélet igazságtartalmát. Keegan szerint „Taylor sekélyes tévedést követett el ugyan, amikor a konfliktus 1914-es kirobbanását a »menetrend szerinti háború« kifejezéssel jellemezte, [...] ám mélyebb értelemben mégiscsak pontos a meglátása [...] A háború kezdeti szakaszára készített tervek [...] matematikai alapon megmerevedtek, s ezzel a vezérkari tisztek szembesítették az államot irányító politikusokat”.⁴¹ „Schlieffen halott keze”

Szintén Taylor írja, hogy „Schlieffen halott keze automatikusan meghúzta a ravaszt” 1914 nyarán.⁴² Mivel Németországnak nem volt más haditerve,⁴³ a Balkánon kialakuló konfliktus ellenére a harc Franciaország megtámadásával kezdődött, ráadásul Belgium területének megsértésével. Keegan ezért Tallyorral szemben úgy véli, nem a Schlieffen-terv okozta a háborút, de kiszélesedéséhez és elhúzódásához jelentősen hozzájárult belső hibái miatt.⁴⁴

„A Schlieffen-terv az egyik legalapvetőbb bizonyíték a német háborús bűnösségre” – állapítja meg Terence Zuber, hiszen Schlieffen és terve maga volt a német militarizmus megtestesülése.⁴⁵ Könyvében azonban amellet érvel, hogy a Schlieffen-terv, ahogy ismerjük, nem is létezett. A tervet utólag, a háború után „találták ki” azok a német tábornokok, akik meg akarták magyarázni, miért vesztették el a háborút. Ha a nagy vitát kiváltó kötet szerzőjének igaza van, a Schlieffen-terv nem okozhatta a háború kitörését sem. Zuber szerint Schlieffen védekezést akart keleten és nyugaton is, amiből váratlan átcsoportosításokkal meglepetésszerű ellentámadásokat indított volna.⁴⁶

Ha létezett a Schlieffen-terv, akkor pedig azt nehéz megmagyarázni: miért vártak a németek 1914-ig az alkalmazásával, ha tudták: évről évre csökken a siker lehetősége. Mint ahogy Sebastian Haffner német történész is okkal csodálkozott rá, hogy miért ragaszkodott Németország ehhez az önsorsrontó tervhez.⁴⁷

³⁸ TAYLOR 1988. 14.

³⁹ HASTINGS 2014. 110. Szerinte a különbségnek az az oka, hogy Németország 1912-ben nem akart háborút.

⁴⁰ MACMILLAN 2013. xxx.

⁴¹ KEEGAN 2010. 61–62.

⁴² TAYLOR 1988. 15. Mindezt azzal indokolja, hogy „a mozgósítás háborút jelent” elsősorban Schlieffen nézete volt.

⁴³ 1913-ban Moltke félretette a keleti támadásra vonatkozó terveket. MULLIGAN 2010. 95.

⁴⁴ KEEGAN 2010. 64–65. A fenti kérdésekről a későbbiekben bővebben is lesz még szó.

⁴⁵ ZUBER 2002. 302.

⁴⁶ ZUBER 2002. 212–219, 298–301.

⁴⁷ HAFFNER 2008. 29–49.

Mik voltak a háború végső okai?

Az összes eddig tárgyalt oknak volt valamennyi szerepe a háború kitörésében. A továbbiakban olyan újabban felmerült okokat szeretnék érinteni, amelyek komplexebb módon, mélyebben vagy más összefüggések mentén próbálják megmagyarázni a háborúhoz vezető utat.

Ormos Mária úgy értékeli, hogy a hagyományos elitiek (uralkodók, katonák, arisztokrácia) voltak eltökéltek a háború kirobbantásában. Számukra a „zászló kitűzése”, azaz a „területi megoldások” fontosak voltak. Mint láttuk, a kereskedelmi tőkés csoportok ezt jórészt elfogadták, de általában nem kezdeményezték, míg a pénztőke, a bankárok nem voltak érdekeltek egy háborúban, sokkal inkább a szabad mozgás biztosítása volt fontos számukra. A régi elitiek azonban „nem nagyon fogták fel az idők szavát”. A háború okai között a hagyományos és Európán belüli ellentétek dominálnak.⁴⁸ Továbbgondolva az előző okfejtést, a háború „elmaradása” esetén előfordulhatott volna, hogy a modern elemek egyre meghatározóbbak lettek volna a politikai gondolkodásban. Ezek közé értem a parlamenti erők befolyásának növekedését, a pénztőke globalizációs⁴⁹ gondolkodásmódjának politikusok által elfogadottá válását, sőt akár a olyan modern ideák elterjedését is, mint a háború kizárását a konfliktusok megoldásának legitim eszközei közül, vagy éppen a dinasztikus legitimitás helyett a népek önrendelkezési jogára alapuló területi elhatárolódás megjelenését. Ez utóbbi kapcsán azonban feltehetően új konfliktusok is kialakultak volna, amelyek később mégis háborúhoz vezethettek volna.

Ezt az okfejtést néhány további elemmel lehet kiegészíteni, például Bibó Istvánnak a bevezetésben idézett gondolatait folytatva. Eszerint a monarchikus legitimitás fentebb említett elvét a 19. században a nemzeti elv egyre jobban megkérdőjelezte; a dinasztikus háborúk célja is részben a nemzeti átalakulás biztosítása volt (német és olasz egység). Ennek eredménye azt lett, hogy 1914-re az uralkodóknak már számolnia kellett a nemzetek, a népek akaratával, ezért maguk is elbizonytalanodtak, s „végzetes döntéseiket tanácstalanul, magukra hagyatva vagy kapkodva hozták meg, sokszor nem is lévén annak tudatában, hogy ők döntenek, s dönthetnének másképpen is: a külpolitikát ugyanis már nem merték a maguk régi, korlátozott, de bevált és eredményes dinasztikus céljai és kategóriái szerint folytatni, viszont nem tudtak eligazodni azok között az állítólagos nemzeti célok és érdekek között, melyeket többnyire már [...] uralmi szellemmel telített nacionalizmusok szabtak meg. Külön-külön sem az uralkodóknak, sem a nemzeteknek nem fűződött igazi érdekük és nem volt igazi kedvük a háborúhoz.”⁵⁰ Az uralkodók elbizonytalanodása valóban megfigyelhető. Július végén átmenetileg II. Vilmos (*Halt in Belgrad* javaslat) és II. Miklós cárral is meggondolta magát (visszavonva az általános mozgósítási parancsot). Miután újra rászánta magát, Szergej Szazonov külügyminiszter Nyikolaj Januskevics vezérkari főnököt telefonja összerötörésére szólította fel, nehogy egy újabb „Vili–Miki” táviratváltás⁵¹ után a cárral ismét meggondolja magát.

⁴⁸ ORMOS 1998. 220–225.

⁴⁹ Az első világháború előtt bizonyos értelemben a mai globalizációhoz hasonló folyamat ment végbe. (Erre utal MACMILLAN 2013. xxxii.; MULLIGAN 2010. 177–178.) Ezt a jelenséget azonban a régi elitcsoportok valóban nem értették meg. (Természetesen 1914 előtt magát a fogalmat sem használták.)

⁵⁰ BIBÓ 1990. 319–325. Idézet: 323. A fentiekből következtetett az is, hogy „talán még soha nem indult még háború a végcélok ilyen fokú tisztázatlansága mellett” (uo. 324.)

⁵¹ A német és az orosz uralkodó, akik unokatestvérek voltak, 1914. július–augusztus fordulóján számos táviratot küldtek egymásnak, amelyet becenevükön írtak alá. A cárral július 29-én ennek hatására vont vissza átmenetileg az általános mozgósítást. Lásd: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Willy-Nicky_Telegrams (letöltés ideje: 2014. október 4.).

Bizonyos szempontból a háború kitörésének kulcsfogalma alighanem a félelem. Németország félt a bekerítéstől, a kétfrontos harctól, utolsó szövetségésének elvesztésétől. A pánszlávizmus miatt a Monarchia létében érezte fenyegetve magát, míg Oroszország nagyhatalmi presztízsét féltette, ha nem védi meg Szerbiát. Az oroszok és franciák szintén kölcsönösen a másik fél támogatásának hiányától rettegetek, s Angliával együtt tartottak a német militarizmustól, a pángermán törekvésektől, a *Drang nach Ostentől* és a világművelési tervektől.⁵² A tábornokok hasonlóan rettegetek a stratégiai előny elvesztésétől. Minden egyes nap késlekedés a mozgósításban 15-25 km terület feladását jelenti majd, hívta fel kormánya figyelmét a francia főparancsnok, Joseph Joffre.⁵³ A Schlieffen-terv esetében a késlekedés még súlyosabb következménnyel járt, az egész elképzelés kudarcával fenyegetett. Tulajdonképpen nincs is jelentősége, hogy ezek a félelmek megalapozottak voltak-e vagy sem, mivel létezésüknél fogva befolyást gyakoroltak a döntéshozókra. Akár önbeteljesítő jóslatokká is válhattak, mind a német bekerítés, mind a militarizmus mítosza esetében. Így látja MacMillan is: „A félelem is nagy szerepet játszott a hatalmak egymáshoz való viszonyában”. Valamennyi ország félt legalább egyik szomszédja növekvő erejétől és befolyásától (Nagy Britannia pedig egy domináns erő megjelenésétől a kontinensen). Ugyanígy féltek saját népeiktől, az erősödő szocialista mozgalmaktól, az etnikai nacionalizmustól stb.⁵⁴ Különösen a németek és a Monarchia esetében észre lehet venni valamiféle fatalizmust is: jöjjön, aminek jönnie kell, inkább előbb, mint utóbb.⁵⁵ Talán ez a sok félelem okozta azt is, hogy az addig jól működő „nagyhatalmi koncert” rendszere csődöt mondott 1914-ben.

A diplomáciai és a katonai vezetés közötti összhang hiánya szintén alapvető fontosságú. A 20. század elején az összes nagyhatalomnak volt valamilyen haditerve, amelyek közös sajátossága „hajlíthatatlan merevségük” volt. Ráadásul titkosak voltak, amit egyedül az ezeket kidolgozó katonai vezetők ismertek, a kormány tagjai nem (sőt más fegyvernemek vezetői sem). Egyedül Angliában létezett valami olyan szerv, amit civilekből és katonákból álló – mai fogalommal élve – biztonságpolitikai testületnek lehet tekinteni.⁵⁶ „Számottevő eltérés volt egyes időszakokban a politikai és a katonai elit felfogása között Franciaországban, Németországban, Ausztria–Magyarországon” – teszi hozzá ehhez Ormos Mária, aki szerint a hadsereg vezetőinek nézetei többnyire el is döntötték a háború vagy béke kérdését.⁵⁷ De akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a katonai vezetők valójában kivették az uralkodók és a politikusok kezéből a döntési lehetőséget és átvették az irányítást.⁵⁸ Ennek szép példája, amikor ifjabb Helmuth von Moltke, a német vezérkar főnöke saját uralkodóját és kancellárját felülbírálván általános mozgósításra szólította fel osztrák kollégáját, Franz Conradot (a *Halt in Belgrad* akció idején, 1914. július 30-án).⁵⁹

Végeredményben a háború számos döntés összjátéka volt. E döntések egyenként nem arra irányultak, hogy háborút okozzanak, de kölcsönhatásuk következtében mégis lerombolták a béke megőrzésének lehetőségeit. Ebben a szakaszban a háború már nem a legrosszabb lehetőségnek

⁵² E félelmekről ír (a később idézett szerzők mellett) például CLARK 2013. 558; MULLIGAN 2010. 232. stb.

⁵³ Idézi: KEEGAN 2010. 144. A júliusi válság leírásakor Keegan gyakran használja a félelem szót.

⁵⁴ MACMILLAN 2013. xxxi.; a *fear* (félelem) szó mindazonáltal a kötet egyik leggyakoribb fogalma, a 9. fejezet (Mit gondoltak? Remények, félelmek, eszmék és kimondatlan feltételezések, 245–284.) egyik témája is egyúttal.

⁵⁵ HASTINGS 2014. 96–100.

⁵⁶ KEEGAN 2010. 62–63. Angliában az ún. Birodalmi Védelmi Bizottság volt ez a szerv 1902 óta. (Azonban Franciaországban is létezett Legfőbb Nemzeti Védelmi Tanács. MULLIGAN 2010. 100.)

⁵⁷ ORMOS 1998. 220–221. Ezzel szemben az uralkodók jelentősége csökkent, beleértve II. Vilmost és II. Miklóst is.

⁵⁸ FROMKIN 2004. 271.

⁵⁹ HASTINGS 2014. 135.; KEEGAN 2010. 136–137. Mindkét szerző idézi Berchtold másnap feltett kérdését: „Ki vezeti a [német] kormányt? Moltke vagy Bethmann-Hollweg?”

tűnt, ezért felvállalták annak kockázatát is.⁶⁰ Először David Lloyd George fogalmazta meg a háborúba sodródás elméletét, ezzel azonban nem ért egyet mindenki. Olyan markáns vélemények is vannak a szakirodalomban, ami szerint a „döntéshozó klikkek” tudatosan vállalták akár az általános háború esélyét is.⁶¹

Mely országok okozták a háborút?

A következőkben megpróbálom országonként tárgyalni a háború okainak és okozóinak kérdését, a fentieknek megfelelően nem bűnösnek tekintve azokat, akik ebben szerepet játszottak.

Szerbia

A balkáni ország szerepe máris nagy vitákat kelt. Bár a szarajevói merényletet nem a hivatalos belgrádi kormány készítette elő, de egyes magas beosztású katonatisztek, elsősorban Dragutin Dimitrijević és Vojislav Tankosić igen; nélkülük a merényletre nem került volna sor. Igaz, feltehető az is, ismerve a merénylők képzetlenségét, hogy a felbujtók célja az volt, hogy a várhatóan sikertelen merénylettel Nikola Pašić miniszterelnököt kompromittálják.⁶² Szerbia Ferguson szerint „kalandor rezsimnek” számított 1914-ben. Pašić előre tudott a merénylet tervéről, de csak félszíven próbálta meggátolni azt. Ezért ma egyes történészek párhuzamot vonnak a 2000-es évek terrorizmus elleni háborúi (Afganisztán, Irak) és a Szerbia elleni 1914-es büntetőhadjárat között, akár azt is kiemelve, hogy 1914-ben a Monarchia mellett egy állam szállt szembe a terrorizmussal: Németország.⁶³

Ausztria–Magyarország

A Nagy Háborún belüli első hadieseményeket, természetesen egy lokalizált konfliktus reményében, kétségkívül a Monarchia kezdeményezte (az első hadüzenettel és Belgrád ágyúzásával). Az azóta eltelt száz évben azonban Németország mellett a Monarchia szerepe sokáig jóval kisebb figyelmet kapott. Egyetértés van a tekintetben, hogy a Monarchia nem volt érdekelt egy általános háború kirobbantásában. A történészek azonban kimutatták, hogy a duális állam már a szarajevói merénylet előtt tervezte Szerbia kiiktatását. Továbbra is kérdéses azonban, hogy a „biankó csekk”⁶⁴ nélkül – vagy épp Berlin ellenkezése esetén – a Monarchia vállalkozott volna-e erre.⁶⁵ Olyan vélemény is van, amely szerint a Szerbia elleni fellépésre Szarajevó nem csak ürügy volt, hanem valódi fenyegetést jelentő esemény, ami átformálta a fennálló körülményeket.⁶⁶ Mindenesetre úgy látszik, hogy a kettős szövetség két tagja közt nem sikerült megfelelően egyeztetni; Ausztria az Oroszország elleni német támogatásban bízva a Balkánon akart elsősorban fellépni, miközben a németek azt várták, hogy a Monarchia főerőit az

⁶⁰ MULLIGAN 2010. 225, 232.

⁶¹ HAMILTON–HERWIG 2004. 232. Egyetértés van abban, hogy a háborús döntést minden országban egy szűkkörű csoport (klikk) hozta meg.

⁶² FROMKIN 2004. 262.

⁶³ McMEEKIN 2013. 391–392.; FERGUSON 2006. 104.

⁶⁴ 1914. július 5–6-án Berlinben tárgyalt a Monarchia küldöttsége, s megkapta Németország feltétlen támogatását – függetlenül attól, hogy milyen lépést tesz Szerbia ellen.

⁶⁵ POLLMANN 2003. 39–45.

⁶⁶ CLARK 2013. 55

oroszkok ellen veti be, amíg Németország legyőzi Franciaországot. Mindezt aligha lehet hidegvérű akciónak és eleve kiterveltnek nevezni.⁶⁷

Felvethető Tisza István „felelőssége” is. Tisza természetesen ellenezte a háborút, mivel félt az elvileg még szövetséges Románia támadásától, valamint attól is, hogy győzelem esetén a Monarchia újabb szerblakta területekkel bővülne, s így a nemzetiségi arányok a magyarságra hátrányosan változnának meg. Ragaszkodott ahhoz is, hogy csak Szerbia bűnösségének bizonyítása után lehet akciót kezdeni ellene.⁶⁸ Aggodalmai miatt az ultimátum átadása egy hónapot késett. Több történész véli úgy, hogy ha a Monarchia azonnal bosszúhadjáratot indított volna, akkor a merénylet utáni közhangulatban, illetve az egy hónapos felkészülés lehetősége nélkül Oroszország nem biztos, hogy megkockáztatta volna a válaszcsepást.⁶⁹ Azonban olyan értékelés is van, ami szerint a Monarchia túl korán sújtott le Szerbiára, hiszen bizonyítékai elégtelenek voltak; sőt, célja nem is az igazság kiderítése volt, hanem Szerbia likvidálása, amit már korábban eleve elterveztek.⁷⁰

Az kétségtelennek tűnik, hogy amikor megtörtént a hadüzenet és II. Vilmos – Grey angol külügyminiszter aktivizálódásának hatására – elbizonytalanodott (*Halt in Belgrad*-javaslat), a Monarchia már teljes mértékben elszánta magát a háborúra és ekkor már fő szövetségese sem tarthatta vissza;⁷¹ pedig ebben az időpontban már tudható volt, ami július elején még nem: Oroszország be fog avatkozni a szerbek védelmében. Több szempontból is „felelősség” terheli Leopold Berchtold külügyminisztert, aki szándékosan megalázó, túlzott feltételeket foglalt bele a Szerbiának szóló ultimátumba (anélkül, hogy erről egyeztetett volna a németekkel); majd politikai okokból (a várható angol közvetítési kísérletek meggátlása érdekében) katonailag indokolatlanul korán küldte el a hadüzenetet Belgrádnak. Ez megkönnyítette a brit támogatás megnyerését az oroszok és a franciák számára. A Monarchia külügyminiszterének e lépései (és a bírói csekk) révén az „osztrák hurok rászorult a németek nyakára”.⁷² Továbbra is tart tehát a vita arról, hogy a Monarchia és Németország közül melyik fél volt a másik eszköze.⁷³ David Fromkin e vitában az előző véleménnyel ellentétesen foglal állást, szerinte a németek „ültették fel” a Monarchiát, mivel már régóta háborút akartak, de ehhez szükségük volt a Bécs támogatására. A korábbi (pl. marokkói) válságokban az osztrákok erre nem voltak hajlandók. Olyan szikra kellett, ami bevonta a konfliktusba a Monarchiát. Majd az eredetileg meginduló balkáni háború nem „fejlődött át” vagy bővült világháborúvá, hanem a világháború ettől függetlenül indult, s a Monarchiának félre is kellett tennie a Szerbia elleni büntetőhadjáratot és átcsoportosítania seregeit Galíciába, az oroszok ellen.⁷⁴

Németország

⁶⁷ MCMEEKIN 2011. 44.

⁶⁸ GALÁNTAI 1988. 99–103. Tisza emellett szerette volna Bulgáriát is bevonni a szövetségi rendszerbe.

⁶⁹ KEEGAN 2010. 111.; MCMEEKIN 2011. 44–45.; MCMEEKIN 2013. 392–393.

⁷⁰ FROMKIN 2004. 262. A legtöbb kutató viszont a Monarchia bizonyítékait nem véli elégtelennek.

⁷¹ GALÁNTAI 1988. 128.

⁷² MCMEEKIN 2013. 394., 396–397., 405. Berchtold mindkét tette szándékos volt, nem pedig mulasztás. Katonai szempontból a hadüzenetet elég lett volna augusztus 12-én átadni. A korai hadüzenet Németországot is meglepte. Uo. 401. Strachan szerint az ultimátum túlzott keménysége és a rá adott okos szerb válasz az addig szerbellenes európai hangulatot is megfordította. STRACHAN 2010. 225–226.

⁷³ A vita korábbi stádiumairól lásd POLLMANN 2003.

⁷⁴ FROMKIN 2004. 269–275. A szerző érvelésének az a gyengéje, hogy meg sem kísérli megmagyarázni ezt az ellentmondást: ha Németország Oroszország elleni háborút akart kirobbantani, miért tette félre a keleti hadjárat kidolgozásának tervét 1913-ban.

Ferguson amellet érvel, hogy a németek bekerítettségi félelme nem volt alaptalan, mivel valóban antant támadás fenyegette őket. E félelem okozta, hogy bár a fegyverkezési versenyben alulmaradt, egy megelőző támadással próbálta az utolsó pillanatban – amíg még nem volt teljesen esélytelen ellenfelei növekvő fölényével szemben – szétörni a köré záródó antant gyűrűt.⁷⁵ A bekerítettségtől rettegő Németországban még az is felmerült, hogy ha nem állnak ki a Monarchia mellett, utolsó szövetségesüket is elveszthetik. A német kancellár talán ezért is támogatta a bécsi „héjákat” a biankó csekk kiállításakor, miközben attól is félt, hogy lépése „ugrás a sötétbe”.⁷⁶ A biankó csekk kiállítását ezért McMeekin súlyos bűnnek nevezi, hiszen e nélkül a háborús párt Bécsben sem biztos, hogy felül tudott volna kerekedni; a feltétlen támogatás napokra vagy hetekre megfosztotta Berlint a cselekvési szabadságtól (Ausztriát feljogositva bármilyen akció kivitelezésére), miközben e lépés jelentősen növelte a balkáni háború európaiává való kiszélesedésének esélyét.⁷⁷ Pedig július nagy részében, legalább a hadüzenetig Németország is csak egy Balkán-háborút akart, tehát a háború lokalizálásában volt érdekelt. Július 31-e után viszont – elsősorban nem a politikai, hanem a katonai vezetés önjáróvá válása miatt – egy általános háború kirobbantásához járult hozzá.⁷⁸

Moltke, aki már évek óta megelőző háborút akart, jelentős szerepet játszott az 1914-es döntésben (amikor mindvégig a háború mellett lépett fel, nem rettenve vissza egy kontinentális háborútól sem), valamint hibájául róható fel az is, hogy a Schlieffen-terv mellett nem dolgozott ki alternatív katonai forgatókönyvet. Felelősségét növeli, hogy annak ellenére sodorta Németországot a háborúba, hogy nem volt meggyőződve annak sikeréről. Ezért biográfusa szerint maga is utólagos felelősséget érzett.⁷⁹ II. Vilmos megítélése kevésbé egységes. 1918-ban őt tekintették bűnösnek a háború kitöréséért; ha Hollandia hajlandó lett volna kiadni, bíróság elé is állították volna. Biográfusa továbbra is úgy véli, hogy jogosan.⁸⁰ Mások viszont ezzel nem értenek egyet, még a németek felelősségét erőteljesen hangsúlyozó Fromkin sem. Ő úgy látja, hogy Ferenc Ferdinánd mellett éppen II. Vilmos volt az, aki a háborús párttal szembeszállt és békét akart. 1914-ben azonban félreállították.⁸¹

Németország politikai vezetésére viszont legjellemzőbb vonás a júliusi válság idején az volt, hogy véleménye napról napra, óráról órára, sőt „táviratról táviratra” képes volt gyökeresen megváltozni. Bethmann-Hollweg kancellárnak és II. Vilmos császárnak nem volt határozott elképzelése és terve, hanem sodródtak az eseményekkel. Mindez önmagában is cáfolja Fischer elméletét, hiszen a „világhatalom megragadása” nehezen képzelhető el valami előzetes terv nélkül, márpedig ilyen terv nem létezett.⁸² A kancellár és a császár gyakran egymással is ellentétesen cselekedett, például a *Halt in Belgrad* javaslat idején egyes kutatók szerint (Moltke mellett) Bethmann is annak elutasítására buzdította Bécset.⁸³

⁷⁵ FERGUSON 1998. 68., 99–100. Gyengeségből érzéséből adódó támadásról ír McMEEKIN 2013. 404–405. is.

⁷⁶ STEVENSON 1991. 24. és 27.; HAMILTON – HERWIG 85–86. Bethmann eközben abban reménykedett, hogy Oroszország nem avatkozik be, vagy ha igen, akkor talán sikerül az antant táborát megosztani, vagy – legrosszabb esetben – Anglia közvetítését lehet kérni az utolsó pillanatban.

⁷⁷ McMEEKIN 2013. 393–394.

⁷⁸ STEVENSON 1991. 17. Hastings szerint Németország talán valóban nem akart általános háborút, de mégis ővé a fő felelősség, „mivel hatalmában állt volna megakadályozni a háborút, de nem tette”. HASTINGS 2014. 165.

⁷⁹ MOMBAUER 2001. 283–289.

⁸⁰ Lásd a Röhllel készített interjút: BURGENDORFF – WIEGREFE 2010. 37–43. Szerinte Vilmos „nem követett el háborús bűntettet. [...] A támadó háborúra irányuló összeesküvés azonban – ez felróható neki. Azt hiszem, igen nagy az ő vétké, sokkal nagyobb, mint ahogy azt általában feltételezik.” Uo. 40.

⁸¹ FROMKIN 2004. 264.

⁸² HAMILTON–HERWIG 2004. 89–91.

⁸³ STEVENSON 1991. 26.

Németország legnagyobb hibája, sőt, stratégiai ostobasága azonban az volt, hogy Belgiumon át támadott. Ezzel igen valószínűvé tette a brit beavatkozást. Egyáltalán, az a tény, hogy egy osztrák–magyar – szerb konfliktus miatt kirobbanó háború első nagyobb hadművelete (Belgrád ágyúzását leszámítva) egy német támadás volt Franciaország ellen – más alternatív haditerv nem lévén – egyenesen hajmeresztő.⁸⁴ Augusztus 1-jén – miután Grey (minden alap nélkül) azt ígérte, hogy ha Németország nem támad Nyugaton, garantálja Franciaország semlegességét – a német császár utasította Moltkét, hogy állítsa le Belgium és Franciaország elleni hadműveleteket, azaz a Schlieffen-terv végrehajtását. A megdöbben Moltke közölte, hogy csak az új tervek kidolgozása egy évbe telne.⁸⁵

Egyes kutatók továbbra sem fogadják el, hogy Németország politikáját a védelem motiválta volna, és súlyos kritikával illetik a „revizionista” nézeteket. Mark Hewitson szerint „a német vezetők 1914 júliusában nem gyengeség vagy kétségbeesés miatt kockáztatták meg a katonai konfliktust, hanem az erő régóta megalapozott pozíciójából.”⁸⁶ Mindezt a német közélet háborúpárti megnyilvánulásai, a németek birodalmi ambícióival, nacionalizmusával támasztja alá; szerinte a németek meg voltak győződve arról, hogy uralniuk kell a kontinenst és erre gazdasági és katonai erejüket elegendőnek látták. Hasonlóan érvel Fromkin is, aki szerint a balkáni háborút a Monarchia, a világháborút pedig Németország kezdeményezte, mindketten szándékosan; az előbbi felelőse Berchtold, az utóbbi pedig Moltke volt.⁸⁷

Oroszország

Bár szárnyra kaptak olyan híresztelések is, miszerint a sarajevói merénylet mögött orosz pénzügyi vagy egyéb segítség állt volna, ezek egyelőre alaptalannak tűnnek.⁸⁸ Az is igaz, hogy Oroszország engedékeny válasza bízta Szerbiát, de egyúttal Belgrádot értesítette mozgósítási előkészületeiről és biztosította róla, hogy ha a Monarchia mégis megtámadná, számíthat az orosz segítségre. Ezzel végeredményben mégis arra vette rá a szerb kormányt, hogy a feltétlen behódolás helyett feltételeket szabjon, egy pontot pedig el is utasítson.⁸⁹

A cári birodalommal kapcsolatos legsúlyosabb probléma a források továbbra is korlátozott elérhetősége, bár a bolsevikok hatalomra jutásuk után több, a cárizmust kompromittáló iratot publikáltak. Sean McMeekin néhány éve megjelent kötete azonban betekintést enged a háború kitörésének orosz motívumaiba. Az orosz vezetés meglehetősen jó információkkal rendelkezett a Monarchia szándékairól még az ultimátum elküldése előtt, így módjuk volt egyeztetni arról a Pétervárra látogató Raymond Poincaré francia elnökkel. Ennél is fontosabb új kutatási eredmény, hogy Oroszország már július 24-étől lényegében *általános* mozgósítást hajtott végre, ám ezt sikerült a brit kormány előtt leplezniük. Ennek oka az volt, hogy Szazonov külügyminiszter általános európai háború kirobbantásában volt érdekelt, amelyben nem Oroszország tűnik kezdeményezőnek. Csak így remélhette, hogy évszázados célja, a Tengerszorosok megszerzése megvalósul. A korábbi háborúkban a Porta elleni orosz támadások rendre kiváltották a nyugati

⁸⁴ HAFNER 2008. 40–41.

⁸⁵ MULLIGAN 2010. 223. KEEGAN 2010. 145.; HASTINGS 2014. 139. Mulligan szerint az eset Németországban is kivételes volt, nem jelenti azt, hogy a katonai vezetés rendszeresen felülírta volna a politikai döntéseket.

⁸⁶ HEWITSON 2004. 228.

⁸⁷ FROMKIN 2004. 286–287. Az Oroszország és Franciaország elleni megelőző háborút már régóta fontolgatták, érvel Fromkin. – Mint fentebb láttuk, Hastings is elsősorban Németország felelősségét emeli ki.

⁸⁸ FROMKIN 2004. 261. Ezt Sean McMeekin újabb kutatása sem tudja bizonyítani. McMEEKIN 2011. 47–48.

⁸⁹ KEEGAN 2010. 123–124.; HAMILTON – HERWIG 2004. 108.; HASTINGS 2014. 112. Fromkin azonban csak azt emeli ki, hogy Oroszország engedékeny válasza bízta Szerbiát. Lásd: FROMKIN 2004. 265–266.

hatalmak vétóját és beavatkozását. Franciaország támogatása biztosnak látszott, a britekét viszont csak ezzel a trükkel lehetett biztosítani.⁹⁰ Az is igaz viszont, hogy Oroszországnak érdeke lett volna néhány évet várni a háború kirobantásával, amikor vasújtjai kiépülnek és hadsereg-fejlesztése is végbemegy.⁹¹ (Ugyanakkor nem biztos, hogy később is adódott volna egy olyan kedvező szituáció, amikor nem ők tűnnek kezdeményezőnek.) A mozgósítás tényét csak a Monarchia hadüzenete után hozták nyilvánosságra, s ekkor ismét sikerült a briteket (és a történészeket) becsapva elhitetni, hogy eleinte csak részleges mobilizálást hajtanak végre.⁹²

Franciaország

Párizs magatartása kapcsán is inkább vitákról lehet beszámolni. Bár logikusnak látszik, hogy Franciaország 1870-es veresége óta bosszúra és revánsra törekedett, valamint eltökélt célja volt Elzász és Lotaringia visszaszerzése, az első világháború okaival kapcsolatos történelmi irodalom döntő többsége nem helyez hangsúlyt Franciaország kezdeményező szerepére. Egy értelmezés szerint a franciák ugyan 1870 óta készültek egy újabb háborúra, ennek célja azonban nem a reváns, hanem az újabb összeomlás meggátlása, a védelem megszervezése lett volna.⁹³ E nézet szerint Franciaország akaratán kívül sodródott bele a háborúba 1914-ben. Szándékai nem is igazán számítottak, mivel bármit is tett volna, a háborút nem tudta volna elkerülni. Igaz, azzal, hogy támogatta Oroszországot, az összecsapás kockázatát növelte.⁹⁴ Közvetett bizonyítékok és források alapján azonban mások úgy látják, hogy a párizsi vezetés, legalábbis Poincaré elnök – aki korlátozott jogköreit túllépve sikeresen érvényesítette nézeteit – erősen elkötelezett volt a háború kirobantása mellett. Harcos németellenes politikát kívánt folytatni, s ebben támogatta őt a pétervári francia nagykövet, Maurice Paléologue is. 1914 július közepén Poincaré Péterváron járt és előre egyeztetve politikáját az oroszokkal. Szemben Londonnal, Párizs tudott a titkos orosz mozgósításról is és segítette azt titokban tartani; ezzel Franciaország kétségtelenül hozzájárult a háború kiszélesedéséhez.⁹⁵ Poincaré biográfusa viszont úgy értékeli, hogy az elnök hosszú hajóútja idején el volt szigetelve az eseményektől, nem tudott kezdeményezően fellépni, hanem csak reagált a világ eseményeire; ennél is fontosabb, hogy rendkívül valószínűtlennek tartja a pétervári látogatás idején Franciaország egyértelmű katonai támogatásának megadását.⁹⁶ Bár ez az életrajz 1997-ben jelent meg, így a legújabb kutatások eredményeit nem vehette figyelembe, ugyanakkor már 1993-ban született olyan értékelés, amely – bár nem Poincaré, hanem Paléologue személyében – a franciák felelősségét emelte ki. Eszerint a pétervári nagykövet egyrészt nem tájékoztatta Párizst az oroszországi eseményekről, másrészt saját kormányának felhatalmazása nélkül, de arra hivatkozva támogatta Szazonov háborús elszántságát.⁹⁷ Ma már biztosnak látszik,

⁹⁰ McMEEKIN 2011. 54–75.

⁹¹ HASTINGS 2014. 104.

⁹² McMEEKIN 2013. 397. Az orosz vezetés már 1912-ben felismerte, hogy részleges mozgósítást nem is tud végrehajtani, mivel ehhez a varsói vasúti csomópontot is fel kell használni, amit Németország elleni felvonulásként is lehet értelmezni.

⁹³ CHRASIL 2010. 156–158.

⁹⁴ HAMILTON–HERWIG 2004. 112–129.

⁹⁵ McMEEKIN 2011. 51–54., 68–69.; McMEEKIN 2013. 395. A szerző elismeri azonban, hogy nincs kétségtelen bizonyíték arra, hogy Poincaré már Péterváron (azaz az ultimátum átadása előtt) megígérte volna a francia katonai segítséget. Július 25-e után viszont Paléologue megtette azt.

⁹⁶ KEIGER 1997. 190. A pétervári tárgyalásokon tehát szerinte nem történt több, mint az orosz–francia szövetség melletti kiállás, legfeljebb az orosz vélemény szilárdságának bátorítása.

⁹⁷ HAYNE 1993. 269–281. Lásd még: HAMILTON – HERWIG 2004. 234.; MULLIGAN 2010. 216.; HASTINGS 2014. 106. Hastings kiemeli, hogy a pétervári látogatást nem tartja „rosszindulatú összeesküvésnek”.

hogy Oroszország Párizst már július 29–30-a éjjelén értesítette saját mozgósításáról (s nem július 31.– augusztus 1-jén), s a franciák ekkor már véglegesen ígéretet tettek arra, hogy a *casus foederis*nek megfelelően ők is mozgósítani fognak.⁹⁸

Nagy-Britannia

Anglia (Franciaországhoz hasonlóan) eleinte nem is foglalkozott a balkáni konfliktussal.⁹⁹ A britek utolsóként léptek fel cselekvőként a júliusi válságban, így az ő esetükben legfeljebb a háború kiszélesedésének felelőssége vethető fel. London számára hagyományosan két fontos szempont volt létfontosságú: a brit flotta uralkodjon a világtengereken, Európában pedig legyen egyensúly a hatalmak között – lehetőleg brit beavatkozás nélkül. Ferguson érvelése szerint 1905 végén a hatalomra jutó liberális kormány – és főleg külügyminisztere, a németellenes Grey – lényegesen módosította ezt a politikát. Kontinentális elkötelezettséget akart vállalni a vélt német hegemonia-kísérlet meggátlására. Bizonyos értelemben folytatta elődei „*appeasement*-politikáját”, de mind Franciaország, mind Oroszország megbékítése túlment a szükséges mértéken. Igaz, a Brit Expedíciós Erők európai kiküldetési tervét a parlament nem hagyta jóvá, de Grey ígéreteket tett erre (a kormány több tagja tudtán kívül). Mindez növelte a németek bekerítettség-érzését és a háború valószínűségét egyaránt. Ráadásul 1911. augusztus 23-án a Birodalmi Védelmi Bizottság (*Committee of Imperial Defence*; CID) ülésén nyíltan felmerült, hogy egy német–francia háború esetén be kell avatkozni az utóbbiak mellett. Egy évvel később arról is tárgyaltak a CID ülésén, hogy a segítségnyújtást akár Belgium semlegességének megsértése árán is végre kell hajtani.¹⁰⁰ A júliusi válság idején a britek azzal növelték a háború kiszélesedésének veszélyét, hogy Grey nem tette egyértelművé, hogy Anglia be fog avatkozni a franciák mellett – sőt, semlegességről szónokolt még augusztus 1-jén is – ezzel bátorította (vagyis nem rettentette el) a németeket a háborús helyzet élezése terén.¹⁰¹ Mások azonban úgy látják, ellenkező esetben viszont a franciákat és az oroszokat bátorította és ösztönözte volna jobban a háború kirobbantására. Grey lavírozásának belpolitikai okai is voltak: a kormány megosztottsága mellett az, hogy parlamenti felhatalmazás nélkül nem is ígérhetett volna háborús támogatást. A brit döntés a belső viták miatt meglehetősen lassú volt, ami ijedséget keltett Párizsban és hamis reményeket Berlinben.¹⁰²

⁹⁸ McMEEKIN 2013. 398–400. A két napos különbség rendkívül fontos, hiszen 29-én a németek még semmilyen katonai intézkedést nem határoztak el.

⁹⁹ A briteket az ír kérdés, a franciákat pedig Madame Caillaux gyilkossági pere foglalkoztatta elsősorban.

¹⁰⁰ FERGUSON 1998. 56–81. Ferguson úgy értékeli, hogy a CID 1911-es ülése volt az igazi haditanács, nem pedig – amint azt Fritz Fischer állította – az 1912. december 8-i berlini tárgyalás, amelyen ugyan szó volt a háborúról, de Hew Strachan is úgy látja, hogy ennek jelentőségét Fischer eltűlozta és nincs jele annak, hogy az Oroszország elleni háború előkészítése érdekében bármilyen lépések történtek volna. STRACHAN 2010. 230. – Ferguson nézete persze súlyos bírálatokat is kiváltott. A brit támogatás Franciaországnak kizárólag védelmi jellegű volt, hívja fel a figyelmet Mark Hewitson. Lásd: HEWITSON 2004. 231. Belgium területe britek általi megsértésének szándékát cáfolja HASTINGS 2014. 150. is.

¹⁰¹ McMEEKIN 2013. 402–403. Ez természetesen mulasztás volt, nem szándékos tett.

¹⁰² MULLIGAN 2010. 222–225. A szerző úgy látja, Greyt 1912-ben még elfogadták közvetítőnek, de 1914-ben már nem. A brit belső vitákról bővebben ír HASTINGS 2014. 144–164; FERGUSON 1998. 154–155, 158–167. Ferguson és Hastings szerint a kis létszámú Brit Expedíciós Erők jelentőségét Berlin lebecsülte, vagyis egyértelműbb brit magatartás sem biztos, hogy visszatartotta volna a német vezérkart. Ferguson Mulligan-nel együtt úgy véli, a brit hadbalépésnek csak ürügye volt Belgium, valójában a német dominanciától és attól is féltek, hogy a kormány megbukik és az ellenzék kerül hatalomra. Ebben az esetben a háborúba belépés több hetet is csúszhatott volna.

Mindenesetre több történész véli úgy, hogy a britek belépése a háborúba gátolta meg a németek kora őszi győzelmét a franciák felett, s ezzel a háború elhúzódásához járult hozzá.¹⁰³

Mi a tanulsága a fenti irodalomszemlének? A vita nemzetközivé vált és kiszélesedett; Fischer túlzottan szűk, német-orientált értékelése – bár az egyik legfontosabb interpretáció – csak az események egy kis részét tárja fel.¹⁰⁴ Szinte mindegyik történész azt a nagyhatalmat tartja „felelősnek”, vagyis a háború okozójának, amelynek iratait kutatta a levéltárakban. És mindegyiküknek igaza is van. A fenti kérdésre tehát a legrövidebb választ úgy adhatjuk meg, hogy az összes 1914-es hadviselő nagyhatalom jelentős mértékben járult hozzá a globális háború kitéréséhez vagy kiszélesedéséhez, bár egyikük sem akart átfogó háborút. Mindegyik csak a saját diplomáciai pozícióit próbálta megvédeni a mozgósítással. (Hew Strachan már 1983-ban úgy vélte, hogy a német haditervek 1914 előtt nem agresszív, hanem inkább preventívek voltak.¹⁰⁵) Christopher Clark párhuzamot von a 2010-es évek elejének pénzügyi válsága, az euró fenyegető összeomlása és a júliusi válság között. A szereplők mindkét válságban tisztában voltak a katasztrófa lehetőségével és kölcsönösen arra törekedtek, hogy azt elkerüljék. Ám eközben saját, egymással ellentétes érdekeiket is törekedtek megóvni. Ugyanakkor az 1914-es aktorok még a válság összetettségét sem látták át, fokozódott az egymás iránti bizalmatlanság és hiányoztak a mediátor-szerepet betöltő nemzetközi intézmények is.¹⁰⁶ Más történelmi összehasonlítások is utalnak arra, hogy 1914. intő példája miatt a későbbi vezetők már körültekintőbben járhattak el. 1962-ben John F. Kennedy elnök a kubai rakétaválság idején ellen tudott állni tábornokai kardcsörtetésének és háború helyett tárgyalást kezdett a Szovjetunióval. Döntése mögött az is ott állt, hogy éppen akkor olvasta el Barbara Tuchman *The Guns of August* című könyvét az első világháború kezdetéről.¹⁰⁷

*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABBENHUIS, MAARTJE M. (2006): *The Art of Staying Neutral*. The Netherlands in the First World War, 1914–1918. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- AKSAKAL, MUSTAFA (2008): *The Ottoman Road to War in 1914*. The Ottoman Empire and the First World War. Cambridge, Cambridge University Press.
- AUDOIN-ROUZEAU, STÉPHANE – BECKER, ANNETTE (2006): *1914–1918, az újraírt háború*. Budapest, L'Harmattan – Atelier.
- BIBÓ ISTVÁN (1986): *Válogatott tanulmányok*. I–III. kötet. Budapest, Magvető.
- BIBÓ ISTVÁN (1990): *Válogatott tanulmányok*. IV. kötet. Budapest, Magvető.
- BOSWORTH, R. J. B. (1979): *Italy, the Least of the Great Powers*. Italian foreign policy before the First World War. Cambridge, Cambridge University Press.

¹⁰³ FERGUSON 1998. 167–168.; HAMILTON–HERWIG 2004. 145. Max Hastings viszont leszögezi, hogy a brit hadbalépés szükséges volt, s élesen bírálja Ferguson „szenczióhajhász” véleményét, ami szerint egy európai német dominancia mindössze egy korábban létrejövő Európai Uniót eredményezett volna. HASTINGS 2014. 162. (Vö. FERGUSON 1998. 168–173.)

¹⁰⁴ MOMB AUER 2002. 208. A szerző értékelése szerint, bár a többi résztvevő állam érintettsége ma már tisztán látható, de „a felelősség fő része nyilvánvalóan a Németországban meghozott döntésekben mutatkozik”.

¹⁰⁵ STRACHAN 1983. 129.

¹⁰⁶ CLARK 2013. 555–557. Utóbbi tényezőre hívja fel a figyelmet KEEGAN 2010. 127. is.

¹⁰⁷ MACMILLAN 2013. 630.

- BURGDORFF, STEPHAN – WIEGREFE, KLAUS (szerk.) (2010): *Az első világháború*. A 20. század őskatasztrófája. Budapest, Napvilág.
- CHRASTIL, RACHEL (2010): *Organizing for War*. France 1870–1914. Baton Rouge, Louisiana State University Press.
- CLARK, CHRISTOPHER (2013): *The Sleepwalkers*. How Europe Went to War in 1914. New York, Harper.
- FERGUSON, NIALL (1998): *The Pity of War 1914–1918*. London, Penguin.
- FERGUSON, NIALL (2008): *A világ háborúja*. A gyűlölet évszázadának története. Budapest, Scolar.
- FISCHER, FRITZ (1975): *War of Illusions*. German Policies from 1911 to 1914. New York, W. W. Norton & Co.
- FROMKIN, DAVID (2004): *Europe's Last Summer*. Who Started the Great War in 1914? New York, Alfred A. Knopf.
- GALÁNTAI JÓZSEF (1988): *Az első világháború*. Budapest, Gondolat.
- HAMILTON, RICHARD F. – HERWIG, HOLGER H. (2004): *Decisions for War, 1914–1917*. Cambridge, Cambridge University Press.
- HAFNER, SEBASTIAN (2008): *A Német Birodalom hét főbűne az első világháborúban*. Budapest, Európa.
- HASTINGS, MAX (2014): *1914 – Európa lángba borul*. Budapest, Gabo.
- HAYNE, MARK B. (1993): *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*. Oxford, Clarendon Press.
- HENIG, RUTH (2002): *The Origins of the First World War*. London – New York, Routledge.
- HEWITSON, MARK (2004): *Germany and the Causes of the First World War*. Oxford, New York, Berg.
- KEIGER, JOHN F. V. (1997): *Raymond Poincaré*. Cambridge, Cambridge University Press.
- KEEGAN, JOHN (2010): *Az első világháború*. Budapest, Európa.
- KENNAN, GEORGE F. (1979): *The Decline of Bismarck's European Order*. Franco–Russian Relations, 1875–1890. Princeton, Princeton University Press.
- MACMILLAN, MARGARET (2013): *The War that Ended Peace*. The Road to 1914. London, Profile Books.
- MCMEEKIN, SEAN (2011): *The Russian Origins of the First World War*. Cambridge, Mass. – London, Belknap Press of Harvard University Press.
- MCMEEKIN, SEAN (2013): *July 1914*. Countdown to War. New York, Basic Books.
- MOMBAUER, ANNIKA (2001): *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MOMBAUER, ANNIKA (2002): *The Origins of the First World War*. Controversies and consensus. London, Longman.
- MULLIGAN, WILLIAM (2010): *The Origins of the first World War*. Cambridge, Cambridge University Press.
- NÉMETH ISTVÁN (szerk.) (2014): *Az első világháború 1914–1918*. Tanulmányok és dokumentumok. Budapest, L'Harmattan.
- ORMOS MÁRIA (1998): A háború kitörésének okairól. In ORMOS MÁRIA – MAJOROS ISTVÁN: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, Osiris. 219–226.
- PALLAGI MÁRIA (2007): A spanyol semlegesség kérdése a bécsi diplomáciában, 1914–1918. Szeged, SZTE BTK.
- POLLMANN FERENC (2003): *A békebontó felelőssége*. Ausztria–Magyarország szerepe a világháború kirobbantásában. Hadtörténelmi közlemények, 116. évf. 1. sz. 39–45.
- RÖHL, JOHN C. G. (1994): *The Kaiser and his Court*. Wilhelm II. and the Government of Germany. Cambridge, Cambridge University Press.
- STEVENSON, DAVID (1991): *The First World War and international politics*. Oxford, Clarendon.
- STRACHAN, HEW (1983): *European Armies and the Conduct of War*. London – New York, Routledge.
- STRACHAN, HEW (2003): *The First World War*. New York, Penguin.
- STRACHAN, HEW (2010): *Kié a felelőség?* In BURGDORFF, STEPHAN – WIEGREFE, KLAUS (szerk.): *Az első világháború*. A 20. század őskatasztrófája. Budapest, Napvilág, 223–235.
- TAYLOR, A. J. P. (1988): *Az első világháború képes története*. Budapest, Akadémiai.
- ZUBER, TERENCE (2002): *Inventing the Schlieffen Plan*. German War Planning 1871–1914. Oxford – New York, Oxford University Press.